

МОВНІ МЕТАМОРФОЗИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУБ'ЄКТНОСТІ. УКРАЇНА. ЩОДЕННИК ВІЙНИ

Наталія Наливайко, здобувачка Ph.D. із психології,
тренінгова аналітикиня, супервізорка ЄКПП,
Український вільний університет,

Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

LANGUAGE METAMORPHOSES AS REPRESENTATIONS OF SUBJECTIVITY. UKRAINE. DAIRY OF WAR

Natalia Nalyvaiko, Postgraduate Student,
Training Analyst, Supervisor of ECPP,
Ukrainian Free University,

Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-7427-3157>
natalia.nalyvaiko@gmail.com

Вступ. Уже другий рік триває страшна несправедлива повномасштабна російська війна проти України, яку Росія нібито почала 24 лютого, а насправді – щонайменше 8 років тому, окупувавши Донбас і анексувавши Крим. Ця війна, що є географічно та політично найбільшою війною в Європі після 2-ої світової війни, стала однією з найзначніших гуманітарних катастроф і має величезний вплив на психічний стан кожного з українців. Ця стаття є розповіддю одночасно учасника та спостерігача за динамікою психічних процесів українців, описаною впродовж війни, майже від її першого дня. Ці матеріали містять мій особистий клінічний досвід, відображений через представлення спостережень за мовою людей, які «приходили» в «кабінет», де б він не був (це могло бути ліжко або кухня, або укриття), на індивідуальні зустрічі, окреслення динаміки великих, середніх, малих груп рефлексії та мого особистого аналізу. А також – стиль і метод роботи, які ми застосовували на початку війни, та динаміку запитів у різні періоди війни. Свої міркування я обґрунтовую теорією. На додачу пропоную посилання на поезію, починаючи кожен розділ епіграфом, що є цитуванням поетичного твору українського митця, адже ж відомо, що З. Фройд високо цінував здатність поезії занурюватися в глибини несвідомого, добираючись до найглибшої правди. «Часто Фройд посилається на те, що він отримав від поетів у дусі вдячності й захоплення, і... навіть із заздрістю, на очевидний легкий доступ поета до глибокої психологічної правди. Після цитування деяких рядків з «Фауста» Гете Фройд пише: «Можна зітхнути, усвідомивши, що лише декільком дано без будь-яких зусиль отримати найглибші ідеї з виру їхніх власних почуттів, тоді як нам, іншим, доводиться неспокійно пробиратися до таких ідей через болісну невпевненість» (Phillips, 2001). Цитування українських поетичних та прозових творів (наприклад, Сергія Жадана), на мою думку, відтворює мовленнєвий і психічний стан українців на певному етапі війни.

Мета статті – представити хід розгортання психічного, яким я його почула через мову, від моменту «бий», «біжи», «замри» з місця, де є тільки мова тіла, і до, власне, дискурсу мови / мовлення, де з'являється суб'єктність. Крім того, стаття досліджує феномен зміни мови більшості українців із російської на українську та висуває гіпотезу про «повернення до мовної купелі», що спричинила цей феномен.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науковій традиції взаємозалежність мовлення / мови та прояв суб'єктності вперше описано Олександром Потебнею (Потебня, 1892). Вчений звертався до проблеми походження мови та мовлення й досліджував їх у психо-

аналітичному контексті. О. Потебня називав мову головним об'єктом дослідження внутрішнього світу (Наливайко, 2023).

Пізніше тема вираження суб'єктності через мовлення була висвітлена в роботах Жака Лакана, зокрема в праці «Функція мовлення і поле мовлення і мови в психоаналізі» (Lacan, 1953), де висловлені його ключові ідеї про народження суб'єкта в купелі мови та конструювання суб'єкта через мову; Юлії Крістєвої, напр. «Влада жаху» (Kristeva, 1980), та Е. Бенвеністе – автора «Суб'єктність в мові» (Benveniste, 1971).

У статті «Влада жаху» Юлія Крістєва описує суб'єктивний жах як відчуття, коли індивід переживає або стикається з чистим досвідом того, що Крістєва називає типово пригніченою «тілесною реальністю», або вторгненням Реального в Символічний Порядок. Відповідно до Крістєвої, абжект позначає «первинний порядок», який уникає позначення в символічному порядку; цей термін використовується для позначення людської реакції, наприклад, жаху на загрозливий зрив сенсу, спричинений втраченою різницею між суб'єктом і об'єктом або між собою та іншим. У книзі Бенвеністе «Суб'єктність в мові» йдеться про здатність мовленнєвого агента проявляти себе, представляти себе як суб'єкт. Ця здатність, згідно з Бенвеністе, має свій фундамент і свою основу в мові.

Ця стаття поділена на три частини відповідно до тих умовних періодів, які спостерігалися в роботі.

Частина 1. НЕВИМОВНЕ. 24 лютого 2022 року – приблизно кінець березня / початок квітня.

Страшні слова, коли вони мовчать...

Ліна Костенко

У перші хвилини війни ми всі сказали: «Ні, цього не може бути». А також найбільш поширене: «У мене немає слів». Із цього моменту кожен несвідомо обрав для себе «бий», «біжи» чи «замри». У кожному разі всі опинилися в місці, де немає мови, де немає дзеркала. Набір слів обмежився лексиконом виживання.

Слова – це речі, слова – це дії. «Коли смерть близько, символізму не існує. Усе дуже конкретно», – говорить американська психоаналітикиня Ghislaine Boulanger під час онлайн-дискусії «Психоаналіз в умовах війни», організованої музеєм Зигмунда Фрейда у Відні та фундацією Зигмунда Фрейда в Нью-Йорку, присвяченій війні в Україні. «А ось, виявляється, що можливості мови обмежені – обмежені новими обставинами, новим ландшафтом: ландшафтом, що прописується в просторі смерті, просторі катастрофи», – говорить Сергій Жадан у своїй промові на врученні премії миру німецьких книгарів 2022 (Жадан, 2022).

Перший місяць війни був місяцем тотальних втрат: матеріальних і нематеріальних – домівок, робіт, усіх своїх минулих ідентичностей. Нашу віру в фундаментальну доброту людей було підірвано, наше відчуття безпеки в цьому світі зруйновано, довіру зраджено. У цей період немає індивідуальних консультацій. Або їх дуже мало. В основному вони стосуються кризової та підтримуючої терапії. Психоаналіз мовчить. Рідкі смс-ки від колишніх аналізованих із питаннями про стан мого здоров'я і чи я жива. Одна переказала гроші за сесію, якої не було, більше, ніж зазвичай: «Зараз тяжкі часи, треба допомагати». Основне відбувалося в терапевтичних групах. Уже в першій тиждень війни почали працювати великі, середні, малі групи контейнування, що збиралися щодня протягом місяця. Потім через день, потім – раз на тиждень – два. Групи були організовані як для населення, так і для фахівців психотерапевтичної спільноти. У великих групах збиралися до трьохсот осіб і більше, що представляло собою певний зріз суспільства.

Специфікою як групової, так і індивідуальної роботи в цій війні є те, що терапевт / аналітик і пацієнт / аналізований по суті перебувають по один бік, розділяючи спільну реальність, що формує своєрідні стосунки та контрпереносні реакції. У великих групах часто знаходилися поруч аналітик і його / її аналізований, порушуючи межі так званої професійної ідентичності.

Групи виявилися надзвичайно помічними, бо тільки група була здатна контейнувати ту кількість невимовного жаху, яку принесли люди. У групі не було так страшно мовчати про своє разом з іншими. Я сказала «мовчати про своє», тому що група майже завжди починалася з довгого мовчання. Особливо нестерпним воно було після оприлюднення Бучанської трагедії. Вираз «немає слів» став основним позначувачем стану учасників. Групи заповнені жахливими історіями та затоплені тривогою. Морок, потойбічний страх, безвихідь наповнює групу жінок, які діляться тим, що хочуть позбавитися вагітності, бо не бачать майбутнього. Страх смерті та потяг смерті відчуються у всьому.

У групах рефлексії того періоду говорять про виживання, смерть, втрату, страх, жахи, поглинання тривоги, «щось зламалося, так не може бути в людства», «картина не клеїться з реальністю». У групі плач, довгі паузи та провали. Відчай. Одна з учасниць ридеє з приводу хвороби kota, розуміючи, як це абсурдно на тлі жахів Бучі, але для іншого «немає слів». Крім того, групи проводилися вечорами, а тоді, у березні-квітні, як і зараз, з огляду на безпеку, вимикали електрику, і всі занурювалися, крім психологічної, ще й у фізичну темряву. Принаймні, я так пам'ятаю.

Уся аналітична / психотерапевтична робота обірвалася, комунікації відбувалися на рівні прохань про допомогу й підтримку, адже ж, коли свідомість порушена, неможливо проявляти будь-яку цікавість до несвідомого. Ми всі стали однорідною масою, зануреною в глибинний жах. Невимовна несимволізована порожнеча травми, жахіття зливаються в один тотальний несуб'єктивований крик, де немає власної мови, де не звучить «я». І це той момент на межі, де терапевт також на межі, або вже він поза межею осягнення того, що присутнє в кабінеті. І ми пізнаємо ту межу, коли включається тіло: ти або засинаєш, або пози-хаєш, або просто «розривається» голова. Ці відчуття йдуть із зони немислимого, невимовного, де немає дзеркала – із розлому травми, де є тільки страх, немає слів, немає часу.

«Спресованість подій та емоцій, розчинення в кривавому густому потоці, який огортає та підхоплює, – реальність війни кардинально різниться від реальності миру саме цим тиском, пресом, неможливістю вільно дихати й легко говорити», – пише С. Жадан (Жадан, 2022).

Особливістю пацієнтів того періоду, які виїхали або переживали надто драматичні події, як-от: окупацію,

примус, тортури, було те, що межі між ролями життя, які є зазвичай розділними, розмилися. Так, що потім і зараз, там і тут, всередині й зовні провалюються один в одного. Відчувається деяка тотальність, злиття. Час зависає, заморожується, застигає, він стає безкінечним і ніби не справжнім. Події накладаються одна на одну. Кажуть, що час «схлопується».

Багато хто застрягає в минулому, тому що минуле для них більш реальне та справжнє, ніж теперішнє. Частина учасників терапевтичних груп і пацієнтів в особистій терапії говорить про замирання, зависання, гальмування в часі та в тілі: мовчання та порожнеча, відсутність руху. Цей час відчувається, як тотальність, організована потягом смерті, щось поза межами, невимовний жах, щось без сенсу, річ у собі. Дивовижним було явище, коли люди не могли назвати почуття: «Я не знаю, що я відчуваю».

Характерний мовленнєвий набір того періоду: *жах, страх, тривога, близько до смерті, провина, сором, ганьба, морок, не знаю, що відчуваю, розвал, безпорадність, неспроможність, фрагменти, немає сенсу, дитячі почуття, без слів, тотальне зло, як дитина, так не буває, злипання, немає часу, немає місця, не я, змішано, каша, фантомні сирени, замирання, апатія, кошмари, жахливі криваві сновидіння, порожнеча, холод, смерть, нереальне, потойбіччя, моторошно, нездатність, безпорадність, забрали, абсурд, мене нема, життя на паузі, мовчання, розвал світу, жахливі сни, випала зі світу, змішення подій, забування, відсутність часу*.

В окремих випадках, при особливо сильних травмах, відбувалася буквальна втрата мови. Так сталося з хлопцем 10-ти років, який бачив, як російська куля влучила в голову матері. Впродовж тижнів він не міг вимовити ані слова. Також говорять про почуття приреченості під час бомбардування, паніку, страх, виснаження, реакції дітей, ненависть, злість. Апатія в тих, хто залишився, замирання, відсутність ресурсу. Небажання адаптуватися в тих, хто виїхав: «Я скоро повернуся». Морок. Сум.

На тлі названих запитів головною емоцією була тривога. Психоаналіз вчить, що тривога породжується надто сильним вторгненням із зовні у стале психічне життя суб'єкта, який суб'єкт не може опрацювати. Це надлишкове збудження людина зазвичай виражає або через конверсію, моторне збудження, розрядку, або протилежним станом – оціпінням, ступором.

Жак Лакан описує тривогу, як зустріч із Реальним (Lacan, 2011). Коли людина несподівано стикається з чимось травматичним, вона охоплена тривоги, чимось моторошним та знаходиться в німому заціпенінні. Перед обличчям такої тривоги, Реального, моторошного, суб'єкт зникає, втрачаються всі слова.

Що таке це моторошне, до чого ми не здатні доторкнутися? Чи це те, що Фройд називає "*Das Unheimliche*" («*Моторошне*») (Freud, 1919). Моторошне – назване, але відщеплене й забуте, яке Юрій Прохасько тлумачить як «несамовитість» у значеннях «незвичайність; тривожність, страх». Моторошність – це несамовитість. *Несамовитість*: не-самовитість – щось, що не є мною самим, не є самим собою; не тотожне собі, не тотожне мені. «*Несамовитість* – це те, що було колись із нами, що ми вже знали, з чим уже зустрічалися, що було колись нам близьке, дуже близьке, можливо, аж надто близьке, таке близьке, що його можна було б назвати рідним. У кожному разі щось таке, що ми не переживали первинно, як чуже, не своє, загрозливе. І те, що було витіснене, і внаслідок цього витіснення обернулося на свою протилежність. Із відомого стало невідомим, зі свідомого – несвідомим» (Прохасько, 2021).

Або йдеться про інший жах – НЕ назване, те, що не було названим, невимовне, незносне, там, де немає символів або де вони з'являються і зникають. Там, де символічний порядок провалився. Щось поза межами. Там, де втрачаються слова.

Згідно з Лаканом, вимір Реального, на відміну від Уявного та Символічного, знаходиться поза мовою та не піддається символізації. Цей характер неможливості та опору символізації надає Реальному його по суті травматичний характер. Травма – це те, що, за визначенням, не репрезентується. Тому задача аналітика на цьому етапі – допомогти аналізованому вибудувати словесний, через позначувач, захист від незносного Реального. Позначити, номінувати, валідизувати травматичну подію, щоб через позначуване з'явився суб'єкт.

Відтак, сучасна французька психоаналітичка Франсуаза Давуан наголошує, що наша задача в такі періоди – не вигнати людей у регрес, запрошуючи їх до вільних асоціацій, бо вони і без того регресують до стану маленької дитини через відсутність ресурсу, а відшукати та означити для пацієнтів ті навички, які дозволили їм вижити (Davoin, 2004).

На зустрічах, оскільки їх важко назвати сесіями, у нас немає сетингу: ні час, ні межі, ні місце, ні нейтральність – нічого не працює. Сесія зазвичай коротша, і немає асоціацій. Насправді немає місця суб'єкта, здатного до асоціацій. Суб'єкт, який у цей час змушений зайняти позицію чистого об'єкта, втратив відчуття внутрішності, інтимності та приватності. Час переживається зараз, лише в сьогодні, і перспектива – та, яка допускає відчуття відносності, – виключена (Kristeva, 1980).

«Основна задача зустрічі – створити почуття безпеки. Важливі не самі слова, важливо не що сказано, а в який спосіб сказано. І тут відреагуванням терапевта в місці розриву, у місці травми створюється перше дзеркало. Тут дискурс аналітика виступає як агент, відповідальний за передбачення – якщо не віщування – мови того, хто ще не може говорити, звертаючись до безмовної, «інфантильної» частини пацієнта», – пише Юлія Крістева (Kristeva, 1980). Мови, якими відбувається передача слів-речей, є звиклі мови аналізованих: російська та українська відповідно.

Частина 2. ВИСТРАЖДАНЕ. Кінець квітня – червень 2022.

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

Тарас Шевченко

Фройд вважає біль психічним / біологічним фільтром порушеної рівноваги роботи психіки. Біль – це сигнал прориву надлишкового травматичного впливу. «Іноді, – говорить Юлія Крістева (Kristeva, 1980), – біль забезпечує суб'єкту єдиний простір для повернення до буття. Біль, чи то притупляючий, чи то пульсуючий, чи то пропікаючий кризь тканини страждань і смутку, часом забезпечує єдине – як не парадоксально – місце для «Я» для повторного існування. Біль відрізняє нас від хаосу та відслідковує ту «розжарену, нестерпну межу» між внутрішнім і зовнішнім, між «мною» та «іншим», яку травма прийшла стерти», – продовжує Крістева (Kristeva, 1980).

Можливо, біль відкриває перший простір для існування, відчуття, згадування «Я». «Я» означило межі. Власне, і в терапевтичних групах, і в індивідуальній роботі відбулася зміна дискурсу. По-перше, повертається індивідуальне консультування. Хоча поки що переважна більшість консультацій безкоштовна. По-друге, виникає мовлення, інше за якісним складом від того, що було на початку війни.

Це якраз той час, коли слідом за словосполученнями: «Я розтанула», «Я розморозилась» – з'являються скарги про тілесні страждання і про «болить». Пацієнти скаржаться на соматичні реакції – конверсії в тіло: біль у шлунку («Не можу переварити»), біль у спині, головний біль, скарги на важке дихання, біль у суглобах тощо. Характерно, що люди продовжують страждати на бесо-

ння, викликане тривогою, виснаженням та необхідністю контролю; сні і надалі переважані жахами, але це вже не тотальні картини хаосу, а поява у снах протагоністів, а також картинки реальних військових дій. Ще відчувається розщеплення, але вже воно якоюсь іншою якість, є усвідомлення відщепленої дисоційованої частини та її цілющої ролі на цьому етапі переживання травми: «Ми всі в розщепленому стані», «Я розщеплена».

З'являється его, що спостерігає, і здатність до внутрішньої кооперації. «Доросла частина стала домовлятися з тією, що регресує, обидві частини взаємодіють», – говорить учасниця групи. Цікаво, що пацієнти самі визнають повернення здатності символізувати почуття в слова. Аналізована каже: «Тоді не могла говорити..., тепер я скажу». Помітне повернення зрілих психологічних захистів, таких як раціоналізація та інтелектуалізація: «Хочу зрозуміти / пояснити». Пацієнти відмічають когнітивні провали, пов'язані з втратою пам'яті, її фрагментацією та неможливістю, наприклад, читати чи створювати письмові тексти.

Основні мовленнєві позначники того періоду: *біль, тіло, межа, ненависть, злість, агресія, лют, рефлексія, помста, подолання, переважання, проговорити, прокричати, адаптація, прийняття, зрозуміти, довіра, домовитися...*, також такі почуття, як *помста, ненависть, агресія, лют тощо* займають значну частину аналітичного простору.

Чи не найбільшою відзнакою того періоду є повернення на авансцену мовлення позначувача «Я». *Саме в тому випадку, коли «Я» позначає мовця, мовець проголошує себе суб'єктом. І це буквально правда, що в основі суб'єктності лежить вправність мови...* (Benveniste, 1971). Заходять розмови про приналежність та ідентичність, які часто зводяться до мови. До кінця зазначеного періоду – кінця червня 2022 року – від рефлексії і контейнування дискурс розвертається в бік нових селф – ідентифікацій і заперечення своєї минулої мовної приналежності. Переважна більшість переходить на українську мову. Група перестає виконувати функцію батьківської опорної фігури, усе більше учасників вибуває, і зростає кількість і частота індивідуальної роботи.

«Ще війна, безперечно, змінює мову, її архітектуру, поле її функціонування. Війна, подібно до черевика зайди, чужого, порушує мурашки мовлення» (Жадан, 2022).

Частина 3. ВИМОВЛЕНЕ. Червень – листопад 2022.

Я знаю силу слова...

Володимир Сосюра

І, нарешті, ми в Символічному. Із регресом у критичні моменти, але із швидким подоланням. Це час повернення індивідуальних консультацій. Одночасно психотерапевтичні групи рефлексії / контейнування поволи переходять у формат психодинамічних. Налагоджується індивідуальна робота, повертаються вільні асоціації, і аналізовані в дискурсі формують своє нове місце в новій реальності. Багато асоціацій розгортається навколо суб'єктності. Аналізовані приносять багато сновидінь про переходи: із корпусу в корпус по коридору, з одного стану в інший, із води на сушу і навпаки...

Усе ще говоримо про розщеплення, проте воно вже йде по лінії ідентичностей і приналежності до якоїсь великої соціальної групи через перехід в інший мовний дискурс. Майже всі мої аналізовані змінили мову. Із зміною мови вони доповідають про зміни сприйняття себе та прояв себе, як про своєрідну деконструкцію. Так, аналізована ділиться: «Коли я розмовляю українською мовою, я взагалі якась інша людина. Я ніби дитину вирощую в собі, іншу», «Я ніби знову на початку нової кар'єри». Також вони говорять про «повне оновлення після зміни мови – в одязі, квартирі, книгах, роботі, зміні мови в сім'ї, зміні оточення, більшу емоційність, меншу агресивність, про

початок чогось нового». Мова стає способом сепарації та індивідуації. «Мова дивно відокремилася мене від моєї родини», – зауважує аналізована. – «Спосіб відмежуватися від минулого, там, де залишилася жити матір. Спосіб захисту. А також – нове народження».

Харків'янин, великий український лінгвіст доби передпсихологічного, Олександр Потебня, писав: «Мова, якою володіє й користується людина, має визначальний вплив на формування її мислення та сприйняття реальності, а відповідно і світобачення. Вплив як мови в цілому, так і кожного її елемента на мислення є абсолютним, монополічним і всеохоплюючим, але при цьому звичайно не помічається й не усвідомлюється людиною-мовцем» (Потебня, 1892). Однак, за моїми спостереженнями, аналізовані заявляють про зміни, які вони самі помічають у тракті зміни мовного дискурсу.

Разом із тим О. Потебня відзначає, що зміна мови – це не зміна одягу, тобто це не зовнішній фактор. Отже, має бути щось внутрішнє, що сприяє такому швидкому зануренню в мову. І, насправді, дивовижно, як швидко російськомовні українці заговорили чистою українською мовою, на відміну від етнічних росіян, для більшості з яких це складає труднощі.

За Лаканом, людина народжується не в порожнє місце, а в підготовлену для неї «купель», купель мови, задалегідь створену для неї дискурсом Іншого. Мова, навіть для немовляти, яке не розмовляє, уже існує у світі ще до його народження. Воно народжується у світі мови, у її купелі. Суб'єкт розглядається, як конституюваний мовою, і він привласнює світ через мову. Тому «несвідоме структуроване, як мова». Отже, якщо суб'єкт народжується в мові, у даному випадку можна гіпотетично припустити, що суб'єкт повертається в мову народження.

Здавалося б, що перехід на українську мову, суб'єктивація в українській мові, крім того, що є способом захисту та відмежування від минулого «Я», є ще й відкиданням материнської мови або дистанціюванням від неї. Однак, справедливо поставити питання: котра з мов була материнською, адже ж українська мова в Україні протягом століть була заборонена, і покоління українців примусово був нав'язаний російськомовний дискурс, як-от: «... Катерина II висловлювала свою стурбованість з приводу прив'язаності малоросійського народу до своїх старих порядків і вольностей, його відчуженості від великоросів», тому поставила собі за мету «найлегшими способами привести до того, щоб вона (Україна) обрусіла» (Аничин, 2020).

Щось подібне відбулося в Канаді з індіанським населенням, яке також пережило масове культурне гноблення. Група дослідників вивчала вплив індіанських шкіл-інтернатів на взаємодію між поколіннями – установ, якими керував уряд Канади з 1880-х до середини 1990-х років. Усунення «індіанської проблеми» було метою шкіл, згідно з оригінальними урядовими текстами. Школи давали неякісну освіту та привчали рідних дітей соромитися своєї мови, культурних вірувань і традицій (DeAngelis, 2019).

Олександр Потебня пише: «... денаціоналізація спрямована на неповне користування наявними засобами сприйняття, засвоєння, впливу, на ослаблення енергії думки; на гідоту запустіння на місці витіснених, але нічим не замінених форм свідомості; на ослаблення зв'язку підрастаючих поколінь з дорослими, що замінює лише слабкий зв'язок із чужими; на дезорганізацію суспільства, аморальність, підлість» (Наливайко, 2023).

Отже, українська мова зазнала витіснення. Переживши таку масштабну культурну репресію, як довготривала заборона вжитку рідної мови, українська нація отримала черговий масовий травматичний досвід. Подібні масові травми впливають на людей і суспільства багатомірною (Danieli, 1998), з покоління в покоління шля-

хом трансгенераційних процесів, несвідомо передаючи досвід наступним поколінням і суспільству. «Можливість подальшого виживання нації, яка піддається масовій травматичній події, визначається механізмами виживання та стратегіями, які використовуються для адаптації до травми», – пише Я. Данієлі (Данієлі & Майдан, 2023). Такі «стратегії виживання узагальнюють спосіб життя і стають стійкими посттравматичними адаптаційними стилями (ПАС). Ці стилі охоплюють ті внутрішньо-сімейні та міжособистісні психологічні та поведінкові механізми подолання, виживання та захисту... Відбувається це в основному через посттравматичний адаптаційний стиль батьків» (Данієлі & Майдан, 2023).

Однак, зазнавши витіснення, мова не зникла, а лише була репресована, зберігшись у вигляді несвідомого знання. Так званий «феномен відчуття знання на кінчику язика» (Spehn, Reder, 2000), яке не є свідомим. «Існують... відчуття знання... що не супроводжуються усвідомленням» (Spehn, Reder, 2000). Відтак, це витіснене «знання» при певних сприятливих умовах через трансгенераційне поширення стає легко доступним.

То ж яка з тих двох мов є насправді материнською? Чи не є таке швидке оволодіння українською мовою поверненням до купелі, а не дистанціюванням від неї?

У пошуках підтвердження цієї гіпотези звернімося до Юлії Крістевої, яка зауважує, що індивід відбувається в дискурсі як суб'єкт саме через мову та мовлення: «Дискурс передбачає насамперед участь суб'єкта в мові через його мовлення, як індивіда. Використовуючи анонімну структуру мови, суб'єкт формує та трансформує себе в дискурсі, який він повідомляє іншому. Мова, спільна для всіх, стає в дискурсі носієм унікального повідомлення. Повідомлення належить до певної структури даного суб'єкта, що накладає особливий відбиток на необхідну структуру мови. Сам того не усвідомлюючи, суб'єкт таким чином залишає свій слід на мову» (Kristeva, 1980). Тобто можемо припустити, що окрема мова кожного суб'єкта, що перебуває в дискурсі мови, залишає свої відбитки та формує спільну мову, яка легко є впізнаною всіма суб'єктами мови.

Необхідно також зазначити, що суб'єктивації зазнає і весь психоаналітичний дискурс в Україні, про що йшлося на 1-й Всеукраїнській конференції з міжнародною участю «Життя і смерть психоаналітичних спільнот: уроки історії і нові перспективи об'єднань», що відбулася ще до початку повномасштабного вторгнення в Україну (Velykodna et al., 2022).

Висновки. Таким чином, примусово витіснена, проте пронесена трансгенераційно через століття в несвідомому українців, наповненому відбитками коліскових, співаних матерями українською, українська мова явила себе, як коліска, яку легко впізнали. А отже, особливої актуальності набуває головне повідомлення, яке залишив Олександр Потебня сучасному світові, що швидко глобалізується: «Мова є ідентифікаційним кодом кожного народу. Кожен народ окреслений колом своєї мови, і вийти з цього кола він може, тільки перейшовши в інший» (Потебня, 1892).

Завершити хочу словами іншого харків'янина, нашого сучасника, Сергія Жадана: «Мова іноді видається слабкою. Проте саме вона в багатьох випадках є джерелом сили. Вона може відступити від тебе на якийсь час, проте вона не здатна зрадити. Це і є головним та визначальним. Доки у нас є наша мова – доти у нас є бодай примарні шанси пояснити себе, проговорити свою правду, навести лад у своїй пам'яті. Тому говорімо, говорімо. Навіть коли наші слова ранять горло. Навіть коли від них почувашся загублено й порожньо. За голосом стоїть можливість правди. І варто цією можливістю скористатися. Можливо, це взагалі найважливіше, що з нами всіма може статися» (Жадан, 2022).

Список літератури:

- Benveniste, E. (1971). Subjectivity in Language. In M.E. Meek (Ed.). *Problems in General Linguistics*, 223–230. Coral Gables: FL: University of Miami Press.
- Danieli, Y. (1988). *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*.
- Davoine, F., & Gaudillière, J.M. (2004). *History beyond trauma*. Other Press, LLC.
- DeAngelis, T. (2019). The legacy of trauma. An emerging line of research is exploring how historical and cultural traumas affect survivors' children for generations to come. *American Psychological Association*, 50(2).
- Freud, S. (2003). The uncanny (1919). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*, 17, 1917–1919.
- Kristeva, J. (1980). *Pouvoirs de l'horreur (The powers of horror)*. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1977). The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis. Trans. Alan Sheridan. *Écrits: A Selection*. London: Tavistock; New York: W.W. Norton & Co.
- Lacan, J. (2011). *The seminar of Jacques Lacan: Book X: Anxiety: 1962–1963*.
- Phillips, A. (2001). Poetry and Psychoanalysis. In *Essays on Literature and Psychoanalysis*, Basic Books, New York.
- Spehn, M.K. & Reder, L.M. (2000). The unconscious feeling of knowing: a commentary on Koriat's paper. *Conscious Cognition*, June, 9, 193–202. <http://doi.org/10.1006/ccog.2000.0435>
- Velykodna, M., Dorozhkin, V., Nalyvaiko, N., Yevlanova, E. & Lunov, V. (2022). Life and death of psychoanalytic societies – Lessons from history and new prospects for unions: Conference Report, Kyiv, Ukraine. *Psychodynamic Practice*, 3. <http://doi.org/10.1080/14753634.2022.2064351>
- Данієлі, Я., Майдан, І. (2023). Травматична спадщина поколінь. *Психосоматична медицина та загальна практика*, 8(1). <http://doi.org/10.26766/pmpg.v8i1.409>
- Жадан, С. (2022). Промова на врученні премії миру німецьких книгарів 2022. <https://librarycre.wordpress.com>
- Наливайко, Н. (2023). *Психоаналіз в Україні: Історія. Сьогодення. Майбутнє*. Київ, Академія.
- Потебня, А.А. (1892). Мысль и язык. Харьков.

Анотація. Війна, розпочата Росією проти України в лютому 2024 року, стала однією з найбільш значних гуманітарних катастроф і справила величезний вплив на психічний стан кожного з українців. Ця стаття описує динаміку психічних процесів українців впродовж війни, що триває, від її перших днів до сьогодні. Ці матеріали містять опис спостережень за мовою людей, які «приходили» в «кабінет», де б він не був (це могло бути ліжко або кухня, або укриття), на індивідуальні зустрічі, описи динаміки великих, середніх і малих груп рефлексії та особистого аналізу авторки. А також – стиль і метод роботи, які застосовувалися психоаналітиками та психотерапевтами впродовж війни, що триває, та динаміку запитів від населення.

Стаття показує еволюцію розгортання психічного, представлену через мову, від моменту «бий», «біжи», «замри» в перший місяць війни, з місця, де немає мовлення, немає віддзеркалення, є лише невимовна тотальність Реального, до тілесного проявлення болю, і врешті решт – до власне дискурсу мови / мовлення, де з'являється суб'єктність.

Крім того, стаття досліджує феномен зміни мови більшості аналізованих українців з російської на українську. Спираючись на міркування Олександра Потебні про те, що зміна мови – це не зміна одягу, тобто це не зовнішній фактор, та на твердження Жака Лакана про те, що суб'єкт народжується в мові, авторка висуває гіпотезу про «повернення до мовної купелі», що, на її думку, і спричинило цей феномен.

Ключові слова: психоаналіз, війна, мова, мовлення, несвідоме, травма, аналізований, контейнування.

Abstract. The war launched by Russia in Ukraine in February 2024 became one of the most significant humanitarian disasters and had a huge impact on the mental state of every Ukrainian. This article describes the dynamics of mental processes of Ukrainians during the ongoing war, from its first days to today. These materials include descriptions of language observations of people who "came" into the "office" wherever it was (it could be a bed or a kitchen or a shelter) for individual meetings, and descriptions of the dynamics of large, medium, and small reflection groups and personal analysis of the author. And also - the style and method of work used by psychoanalysts and psychotherapists during the ongoing war and the dynamics of the population demands.

The article shows the evolution of the unfolding of the psychic, presented through language, from the moment of "fight", "run", "freeze" in the first month of the war, from a place where there is no speech, no reflection, there is only the ineffable totality of the Real, to the bodily manifestation of pain, and in the rest – to the actual discourse of language/speech, where subjectivity appears.

In addition, the article examines the phenomenon of the majority of analyses Ukrainians changing their language from Russian to Ukrainian. Based on Oleksandr Potebny's reasoning that a change of language is not a change of clothes, that is, it is not an external factor, and Jacques Lacan's statement that the subject is born in language, the author puts forward the hypothesis of a "return to the language font", which, in her opinion, caused this phenomenon.

Key words: psychoanalysis, war, language, speech, unconscious, trauma, analysand, containing.